

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI
TANSZÉK

A ty és a gy hangok a magyar nyelvben

Témavezető: dr. Kis Tamás
egyetemi docens

Készítette: Balogh Dorottya
III. évf. BA magyar

Debrecen, 2014

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
II. Alapfogalmak.....	2
III. A <i>ty</i> és a <i>gy</i> hang keletkezése.....	4
1. A <i>gy</i> hang kialakulása	4
2. A <i>ty</i> hang kialakulása	5
3. Olvasati és rendszerezési problémák.....	6
IV. Az affrikáta-vita	8
V. Az affrikáta-vita hatásai.....	10
VI. Zárhangok vagy affrikáták	13
VII. Összegzés.....	20

I. Bevezetés

Dolgozatomban a *ty* és a *gy* hangokkal kívánok foglalkozni, megvizsgálni e két hang körül létrejövő bizonytalanságok okait és a teljesség igénye nélkül feltérképezni a szakirodalmak álláspontját. A hangtörténet áttekintésével először a kialakulásukat mutatom be, hogy melyik időszakban és hogyan keletkeztek. Majd az affrikátákról és a zárhangokról általánosan vizsgálom a lehetséges álláspontokat, rendszerezési szemléleteket, valamint a *ty* és a *gy* hang helyét a rendszerben. A szakirodalomra támaszkodva saját véleményemet is kifejtem, érdeklődésem középpontjába pedig azt állítom, hogy hogyan alakulhattak ki a különböző nézetek, és mik támasztják alá, valamint milyen érvek cáfolják meg ezeket.

Választásom azért esett erre a két hangra, mert a szakirodalmakban a mai napig nincsen egyetértés azt a kérdést illetően, hogy a zárhangok, vagy az affrikáták csoportjában van a helyük. Jelölésük sem egységes a szakirodalmakban, találkozhatunk például /ɣ/, /c/, /tʲ/, dʲ/ jelölésekkel is, én az egész dolgozatomban a *ty* és *gy* betűvel fogom jelölni ezeket a fonémákat.

II. Alapfogalmak

Néhány fogalom magyarázatára külön kitérek a dolgozat elején, amelyek kulcsfogalmakként szerepelnek a dolgozatomban, és az ismeretük szükséges a későbbiekben.

Először sorra veszem a képzés módjait, a PAPP ISTVÁN által írt *Leíró magyar hangtan* című könyv segítségével. A magyarban hatféle képzési módot különítünk el: zárhangok (*explosivae*), réshangok (*spirantes*), zár-réshangok (*affricatae*), oldalsó hangok (*laterales*), pergő hangok (*tremulantes*), orrhangok (*nasales*). (PAPP 1971: 86–88) Ezek közül csak az első háromnak a tisztázása fontos a téma kapcsán.

1. A zárhangok képzésénél két szomszédos beszélőszervünk egymáshoz szorul, majd a kitóduló levegőtől a zár hirtelen felpattan, és ekkor zörejt támad. Három mozzanatot különböztetünk meg: záralkotás (*implosio*): kezdő mozzanat, zár tartama (*occlusio*): középső mozzanat, zár megszüntetése (*explosio*): befejező mozzanat.

Nyelvileg a befejező mozzanat a leglényegesebb, az első két mozzanat ugyanis nem jár hangjelenséggel. Időtartam szempontjából az első és az utolsó mozzanat pillanatnyi, csak a középső mozzanatot lehet tetszés szerint megnyújtani.

2. A réshangok képzésénél két szomszédos beszélszerv közeledik egymáshoz szűk rést képezve, amint keresztültávozik a levegő.
3. A zár-réshangok, azaz az affrikáták képzése összetett, mivel tartalmaz zármozzanatot és résmozzanatot is.

A másik két fogalom a fonológia és a fonetika. Ezek magyarázata azért látszik indokoltnak, mert a szakirodalomban található érvelések egy része fonetika egy másik része pedig fonológiai alapú, így ezeknek a megértéséhez és különválasztásához szükséges kitérni ezekre. Ennek a két fogalomnak a tisztázásához KIEFER FERENC *A fonológia ma* című fejezetét használom (KIEFER 1994:25–41).

A fonológia a hangokat nyelvi funkcióik szempontjából vizsgálja. A fonológiai leírás arra törekszik, hogy megállapítsa az alapegységeket, és az egységek közötti összefüggéseket szabályokba foglalja. Ezek a szabályok ideális esetben automatikusan működnek, tehát a szükséges hangkörnyezet meglétekor működésbe lépnek. Ilyen szabály a magyarban pl. a zöngéesség szerinti hasonulás (KIEFER 1994:25).

A fonetika beszéd jelenségeinek fiziológiai és akusztikai tulajdonságai tartoznak, valamint az észlelésükhöz kapcsolódó tulajdonságok. A fonetika nélkülözhetetlen a nyelvészet számára, mint interdiszciplináris tudomány. A fonológiai szabályokról elmondható, hogy a fonetikai motiváltságuk általában áttételes, de a fonológiai leírás egészére elmondható, hogy akkor reális, ha fonetikai tényeken alapul (KIEFER 1994:30).

III.A *ty* és a *gy* hangok kialakulása a magyarban

1. A *gy* hang kialakulása

BÁRCZI GÉZA az ősmagyar kort több szempontból is a magyar nyelv fejlődésének fontos szakaszának tartja. Egyrészt a hosszú időtartama miatt, másrészt pedig az ugorságtól különváló magyarságnak ekkor fejlődik ki az addig előmagyar nyelvjárásból a sajátos magyar nyelve (BÁRCZI 1962:1). Mivel az ősmagyar kor nyelvmélek nélküli kor, ezért a mássalhangzó készletét nem ismerhetjük biztosan. A nyelvtörténészek számára segítséget nyújt finnugor alapnyelvi szókészlet, és az ómagyar kor nyelvméleiből összerakott szókészlet. Ennek a kettőnek az összevetésével következtetnek az ősmagyar korban bekövetkező mássalhangzó változásokra.

A hangtörténeti könyvek az ősmagyar korban nem számolnak se a *gy* se a *ty* hang meglétével, és keletkezésük időpontja sem egységes, biztos adatok hiányában csak következtetésekkel találkozhatunk. A *gy* hang helyén az ősmagyar korban egy zöngés palatális *dzs* affrikátát tart számon a *Magyar nyelvtörténet* című könyv (KISS–PUSZTAI 2003) hangtörténettel foglalkozó fejezete, amelyet E. ABAFFY ERZSÉBET írt. A *dzs* hangnak a kialakulását denazalizáció során képzelel el: -nycs- > -nydzs- > -dzs- hangváltozásokkal (E. ABAFFY 2003: 304). Hasonló kialakulást feltételez BÁRCZI GÉZA is, aki szerint egy hangzóközi -nycs- mássalhangzó-kapcsolatból jött létre (BÁRCZI 1967: 103), viszont ő úgy gondolja, hogy a *gy* hang már az ómagyar kor elején meglehetett a *dzs* hanggal párhuzamosan a magyar nyelvben (BÁRCZI 1967: 111). Ezeket a hangváltozásokat viszont semmilyen módon nem lehet bizonyítani, hiszen az ősmagyar korból nincsenek nyelvmélek, így ezek csak kikövetkeztetett alakok. Későbből származó nyelvmélekről is úgy tartják a kutatók, hogy a *dzs* és a *gy* hangot is *g* betűvel jelölték. Ez bár látszólag leegyszerűsíti a kérdést, mégis felveti azt az ellentmondást, hogy honnan lehet tudni, hogy mi különbözteti meg ezt a két hangot, ha egy hang jelöli őket. A *dzs* hang megléte kétség kívül nagyon elterjedt feltevésévé nőtte ki magát, hiszen az említett könyvek egyetemi tankönyvként is funkcionálnak.

Ennek a feltételezésnek az alapja meggyengülni látszik, mivel KIS TAMÁS munkája nyomán a *dzs* hang létezése erősen megkérdőjelezhető, sőt egyenesen valószínűtlen. Végignézve a hangtörténészek indoklásait, majd fonetikai és fonológia tényekkel összeegyeztetve arra a megállapításra jutott, hogy a magyarban semmilyen biztos érv nem

szól a *dzs* hang megléte mellett. Ellene szóló érve például, hogy a palatalizáltság minden nyelvben csak másodlagos artikulációs folyamat, tehát a *dzs* mellett már az ősmagyar korban meg kellett volna lennie a *dzs* hangnak is, ami viszont az ősmagyar korban bizonyosan nem volt meg a magyar nyelvben (KIS 2013: 288). Következtetésként megállapítható, hogy nem számolhatunk sem a *dzs*, sem a *dzs* hang meglétével az ősmagyar és a nyelvemlékes korban sem. „Vissza kell tehát térnünk ahhoz a korábbi nyelvtörténeti felfogáshoz, amely szerint nyelvemlékeink *g*, *gi*, *gy* stb. betűjelei a mai magyarból is ismert *gy* hangot és fonémát takarják” (KIS 2013: 291).

2. A *ty* hang kialakulása

KIS TAMÁS nyomán megállapítható, hogy a *gy* hang már az ősmagyar korban megjelent a magyar nyelvben, és a nyelvemlékeinkben is ezzel a hanggal kell számolnunk. A *ty* hang ennél később jelenik meg, pontosan nem is lehet tudni, hogy mikortól beszélhetünk *ty* hangról. Az ómagyar kor elejére rekonstruált mássalhangzó-rendszer már jóval közelebb áll a mai nyelvhez, mint az alapnyelv, de azért lényeges eltérések vannak. Vannak olyan hangok, amelyek még hiányoznak a hangkészletből, vagy meglétük bizonytalan. Az egyik ilyen hang a *ty*. BÁRCZI GÉZA szerint ez a hang az ómagyar korban keletkezett, hiszen az ősmagyar kori hangváltozásoknál azt láthatjuk, hogy a *t+j* hangkapcsolat palatalizált *cs*-féle hangot eredményezett, és ugyanebből a hangkapcsolatból csak jóval később lett *ty*, amelyre biztos adatunk csak a XII. század közepétől van. BÁRCZI GÉZA az írásjelekből arra a következtetésre jut, hogy a 13. század elejéig *tj* marad. (BÁRCZI 1958: 112)

Az *l*, *n*, *t*, *d + j* hangok kölcsönös hasonulása palatális hanggá már az ősmagyar korban megtörtént. BÁRCZI GÉZA véleménye, hogy az ómagyar korban újabb keletkezésű *j*-k találkozhattak ezekkel a mássalhangzókkal, és nem minden esetben ugyanaz az eredmény. A *ty* hang ebben az időben bizonyosan így keletkezett: *látjátok* > *láttyátok*. A *d+j*, *t+j* az ómagyar korban mindig két betűvel van írva és a gemináció sincsen jelölve. Pl.: HB.: *Latiatuc*, KT.: *Tudyuc*, *latiuc*. Ebből a megállapításból a szakirodalom azt a következtetést vonja le, hogy az ómagyar korban egymás mellé kerülő *d+j*, *t+j* hangok csak a XIV. század végén vagy a XV. század elején tehát viszonylag későn olvadtak egybe. (BÁRCZI 1958: 114)

3. Olvasati és rendszerezési problémák

Világosan kiderül, hogy a *gy* hang hamarabb keletkezik a magyarban, mint a *ty*. Nem egyértelmű azonban az sem, hogy a *t+j* előfordulását a szavakban meddig kell hangkapcsolatnak és mikortól lehet *ty* hangnak olvasni. PAIS DEZSŐ a Halotti Beszéd értelmezésénél egyértelműen *ty* hangot feltételez minden esetben. (PAIS 1942: 160) KNEIÉZSA ISTVÁN véleménye szerint az a következtetés, hogy a *d+j* *gy*-ként való olvasása miatt a *t+j* kapcsolat is *ty*-ként hangozhatott nem helyénvaló, mivel a *gy* hang már az ősmagyar korban létezett, a *ty* hang pedig még nem valószínű a Halotti Beszéd idején sem. Bárczi Géza sem fogadja el a *ty* olvasat lehetőségét, mivel a Halotti Beszéd a mássalhangzó kettőzését következetesen jelöli, ezért nem hasonlíthatóak össze a *latiatuc* és a *mulchotia* alak az *oggun* és a *vimagguc* alakjával. (BÁRCZI 1958:83) KNEIÉZSA ISTVÁN szerint viszont nem lehet összehasonlítani ezeket az alakokat, pedig a szakirodalmak ezekre a szavakra támaszkodnak ebben a kérdésben. Indoklása szerint a *latiatuc* igealak kijelentő módú, a *vimagguc* pedig felszólitó módú, és ezek az alakok a mai nyelvben is eltérnek. (KNEIÉZSA 1962: 309)

KÁLMÁN BÉLA *A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása* című cikkében a finnugor alapnyelvtől indulva próbálta rendszerezni a mássalhangzók változásait és az egyes korokhoz táblázatot készített 1965-ben. Az ősmagyar kor mássalhangzó-fonémarendszerében a praepalatális affrikáták helyén a *cs* és a *dzs* hangot szerepelteti. Ehhez nem fűz semmilyen magyarázatot, csak annyit, hogy ebben az időben alakult ki a zöngés-zöngétlen szembenállás, ami megváltoztatta a rendszert és üres helyeket töltött ki. A következő táblázata az ősmagyar kor végétől a 14. századig mutatja a mássalhangzók változásait. Itt már a praepalatális zárhangoknál feltünteti a *tj* hangkapcsolatot és egy megcsillagozott *ty* hangot feltételez mellette, és ennek a zöngés párjaként egy szintén megcsillagozott *gy* hangot találunk. Ehhez a hanghoz egy nyíl vezet a *dzs* hangtól, amin már nincsen palatalizált jel. Ezt a folyamatot már megmagyarázza. Úgy véli, hogy az ómagyar korban a már megkezdett irányba folytatódott a rendeződése a fonémáknak. A *tj* hangkapcsolatból kialakult *ty* fonémát a kialakult *gy* hang erősítette meg a helyzetében. A következő táblázat a 14. századi mássalhangzó-rendszert mutatja. Itt jelentős különbség nem fedezhető fel, a *ty* és a *gy* hang már csillag nélkül szerepel, de már nincs praepalatális sor, helyette a palatális zárhangoknál találhatóak. A közép- és újmagyar-kori táblázatban, valamint a mai magyar nyelv táblázatában már praepalatális affrikataként szerepelnek. Ezt az áthelyezést sem magyarázza meg (KÁLMÁN 1965:385–398).

Hasonló rendszerezést találunk a KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerkesztette *Magyar nyelvtörténet* című könyvben. Az ősmagyar kori rendszerben lévő *dzs* hangnál példaként találjuk a *magyar*, *gyertya*, *gyöngy* és *gyümölcs* szavakat. A palatalizált *dzs* itt is affrikataként jelenik meg. Az ómagyar korban pedig mint a *gy* zárhangra találjuk példaként a *magyar*, *gyümölcs* és *gyöngy* szavakat. (KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC 2003: 796) Ahogyan majd a későbbiekben kiderül, a *ty* és a *gy* hang helyzete igen vitatott, ám a nyelvészek mindig egy álláspontot képviselnek azzal kapcsolatban, hogy zárhangnak vagy affrikátának tartják őket. Éppen ezért nem valószínű, hogy egy szót kezdetben affrikátával mondtak ki, majd ugyanazt a szót egy zárhanggal. A *gy* hangnak pedig, ha a *dzs* hang helyén is ezt a hangot feltételezzük, akkor erősen vitatható, hogy minden korban más helye legyen a rendszerben. Itt is kiderül, hogy mennyire problematikus ennek a két hangnak az elhelyezése, és a mai napig nincs egységes álláspont ezzel kapcsolatban.

III. Az affrikáta-vita

HORGER ANTAL „Mi az affrikáta?” (HORGER 1935: 210–218) című cikke előtt úgy gondolta, hogy az affrikáta egy zárhang és homorgán réshang kapcsolata. Azután hangtörténeti és artikulációs megfigyelései után arra következtetésre jutott, hogy affrikáták csupán egyes mássalhangzók, és képzésük időtartama sem hosszabb, mint egy egyes mássalhangzóé. Azokat az eseteket figyelte meg, amelyekben egy szón belül helyet cseréltek a mássalhangzók. A gyűjtött szavakból arra a következtetésre jutott, hogy mindig csak egy-egy hang cserél, nem pedig két hang cserél helyet eggyel. Ebből pedig arra következtetett, hogy az affrikáták képzési ideje sem lehet hosszabb, az egyes hangok képzési idejénél. Ugyanebben a tanulmányában leírja, hogy az affrikáták artikulációjának mozzanatát zárhang és réshang bizonyos kombinációjának tekinti, amit azonban nem egymás után, hanem egyidejűleg artikulálunk, tehát csak egy hangot képzünk és hallunk. Mivel nem hallunk külön zárhangot és réshangot, és nem is ejtünk, ezért azt tanácsolja, hogy az affrikátákat nevezze a szakirodalom „vegyes zárhangoknak”, a megkülönböztetés érdekében pedig amelyek nem affrikáták, nevezzék „tisza zárhangoknak”. Ez a két megállapítása, tehát hogy az affrikáták nem két hang kapcsolata, hanem egyes hangok, valamint hogy a képzési idejük nem hosszabb a bármely rövid hangétól, heves vitát váltott ki a szakirodalomban. Nem osztották azt a nézetét sem, miszerint a *tl* és *dl* hangkapcsolatokat is az affrikáták közé kellene sorolni. HARTNAGEL SÁNDOR saját megállapításait használja ez ellen az állítás ellen. Hiszen ha az affrikátákat egyes hangoknak tekintjük, akkor a *tl* és *dl* semmiképpen nem kerülhetnek ebbe a rendszerbe, hiszen ezek hangkapcsolatként viselkednek elválasztásnál is. (HARTNAGEL 1936: 320) HORGER ANTAL módszerét is megkérdőjelezi. Szerinte nem lehet egy jelenkori jelenséget történeti adatokkal magyarázni. A történeti adatok csak a fejlődésüket magyarázzák a hangoknak, de arra nem lehet általuk következtetni, hogy az adott korban milyen kategóriába sorolhatóak.

HEGEDŰS LAJOS is több cikkében megcáfolja HORGER ANTAL állításait. Kísérletfonetikai felvételek és tartammérések alapján arra az eredményre jutott, hogy artikulációs szempontból az affrikáták nem egységes hangok. Képzésükben két mozzanat figyelhető meg, a zárhangok és a réshangok jellegzetes képzésmódja. Továbbá képzésük időtartama a rövid mássalhangzókénál jóval hosszabb. (HEGEDŰS 1936: 191) Megcáfolja

HORGER ANTALnak azt az állítását is, miszerint az artikuláció egyidejűleg zajlik. HEGEDÚS LAJOS szerint egymás után zajlik, csak a képzésük azonos, vagy egymáshoz közel eső helyre esik, ezért az artikulációs mozzanataik egymáshoz igazodnak. HORGER ANTAL nem engedett nézeteiből. Nézetét az affrikátákról így összegzi: „rendületlenül azt fogom vallani, hogy az affrikáta = vegyeszárhang, vagyis olyan zárhang (hogy tévedés ne legyen: hang!), melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk.” (HORGER 1935: 260)

Többek között LAZICZIUS GYULA összegzi az affrikáta-vitát és igazat ad abban, hogy két mozzanata van az affrikáták képzésének, ahogy azt HEGEDÚS írja, viszont nem azt gondolja, hogy az affrikáta zárhang+réshang, hanem zármozzanat+résmozzanat. (LAZICZIUS 1937: 78) Az időtartam-vitát pedig úgy összegzi, hogy nyelvileg minden hangnál beszélhetünk rövid és hosszú hangról, és HORGER ANTAL nyelvileg nézte ezt a kérdést, HEGEDÚS LAJOS pedig fonetikailag próbálta.

BAKÓ ELEMÉR kimogrammok és palatogrammok alapján igyekszik felderíteni az affrikáták fonetikai természetét. Kimogrammái zár és rés mozzanatot mutatnak, palatogrammái közül a *gy* és a *ty* tökéletes zárképzést, a *c*, *cs* és *dz* szűk résképzést tüntet fel. (BAKÓ 1937:48–56) Zárlemüket azonban nem méltatja figyelemre, és helyüket a réshangok csoportjában adja meg: „a magyar affrikáták erősen szűkített nyelvréssel képzett réshangok”. Ezt az állítást HORGER ANTAL cáfolja meg, aki felismeri, hogy nem elhanyagolható a zárképzés mozzanata. Saját kiejtését is megfigyelte és így ír róla: „egyetlen egyszer sem tapasztaltam, hogy ne zárt, hanem csak többé vagy kevésbé szűk rést képeztem volna” (HORGER 1942: 286). Ennek a bírálatnak a hatására BAKÓ ELEMÉR visszavonja állítását, és az affrikátákat a félzárhangok közé sorolja, melyek képzési módja a zárhangok és a réshangok csoportja között állnak. Arra a következtetésre jutott, hogy nem zárhangok és nem is réshangok, a magyar mássalhangzók rendszerében e két csoport között van a helyük. (BAKÓ 38:170) Az egyes hang kérdésére több kétségtelen megerősítést találunk a szakirodalmakban. Az egyik ilyen megállapítás az, hogy ugyanúgy kezdhetnek szavakat, mint más rövid hangok, ami nem lenne lehetséges a magyar nyelvben, ha nem egyes hangok lennének. Továbbá ezeknek a hangoknak is vannak rövid és hosszú változataik, mint a többi mássalhangzónak. (BAKÓ 1937:38)

IV. Az affrikáta-vita hatásai

Azt hihetnénk, hogy affrikáta-vita eldöntötte azt a kérdést, hogy az affrikátákat egy hangnak vagy hangkapcsolatnak kell tekintenünk. Több megcáfolhatatlan érv is született a mellett, hogy egy hangokként kell tekintenünk rájuk. Mégis fenn állt az a probléma, hogy a nyelvészek még a vita után is hangkapcsolatként tekintettek rájuk. MOÓR ELEMÉR írja le ezzel kapcsolatos tapasztalatait, és tovább hangsúlyozza cikkében az affrikáták egyes hangokhoz tartozását: „egyes nyelvésztársak az affrikáta-vita után is még mindig úgy vélekednek, hogy ez csak más „nézet” volna, hogy az affrikáta egyszerű hangnak és nem hangkapcsolatnak tekintendő.” (MOÓR 1954: 453) Ez a továbbra sem megszilárdult nézőpont okozza, hogy továbbra is találunk ezzel a kérdéssel foglalkozó szakirodalmakat, erre vonatkozó méréseket.

LAZICZIUS GYULA *Fonetika* című munkájában kitér az affrikáta-vita részleteire, de annak csak egyes hang vagy hangkapcsolat körüli nézeteltéréseiről beszél. Fontosnak tartja viszont kitérni az affrikáták elnevezésére. HORGER ANTAL ajánlotta az affrikátákra a vegyes zárhang megnevezést. LAZICZIUS GYULA ezt teljes mértékben elutasítja, hiszen szerinte ilyen alapon lehetne vegyes réshangnak is nevezni őket. (LAZICZIUS 1963:61) Szerinte nem lehet olyan kifejezést találni rájuk, ami ne adna okot félreértésekre, ezért a legjobb, ha a szakirodalom megmarad az affrikáta megnevezésnél. Annak ellenére, hogy idegen szó, meghonosodott a fonetikai irodalomban, és ez a megnevezés adja a legkevesebb okot a félreértésekre. A *ty* és a *gy* hangot nem az affrikáták között tárgyalja LAZICZIUS, hanem a zárhangok között. Mégis elhatárolódik ettől a kérdéstől, bár indoklásában inkább affrikátáknak tartja őket. Véleménye szerint az igazság a kettő között van, de érvelésében a záralkotásuk és a zárfeloldásuk, valamint a képzési terület nagysága miatt az affrikátákhoz sorolja őket. Itt zavart meglátásom szerint az okoz, hogy szerinte alveolo-palatális zárhangnak az tartja, aki szerint ezek egyes hangok, affrikátának pedig azok, akik mássalhangzó kapcsolatoknak vagy legalábbis mássalhangzó-diftongusoknak tartják őket. Ez azonban nem igaz. Még maga LAZICZIUS is azon a véleményen osztozik, hogy az affrikáták nem tekinthetőek hangkapcsolatnak. Ezért a *ty* és a *gy* hang besorolását nem az alapján kell eldönteni, hogy egyes hangoknak vagy pedig hangkapcsolatoknak tartjuk őket, hanem hogy affrikátáknak vagy zárhangoknak.

PAPP ISTVÁN sem vitatja, hogy az affrikáták egyes hangok lennének. A *Leíró magyar hangtan* című könyvében azt olvashatjuk, hogy bár az affrikáták képzésénél megfigyelhető

egy zármozzanat és egy résmozzanat, ez a kettő mégis tökéletes egységbe olvad. (PAPP 1971: 88) A zármozzanatot nem tartja igazi zárnak, mert a kilehelt levegő talál egy rést, amit fokozatosan réssé tágít, valamint hiányzik belőle a zárképzés legfontosabb eleme, a zár hirtelen felpattanása. Nem egyenlő a résmozzanat sem a réshangok képzésével. Az affrikátáknál a zár fokozatosan megy át részállásba, de amikor elérte a réshelyzetet, akkor megszűnik az affrikataképzés, és tiszta réshang-artikuláció lép a helyére.

Megcáfolja az eszközfonetikusok érveit az affrikáták hangkapcsolat létével kapcsolatban. Azt, hogy hangfelvételeken és regisztrátumokon a zárelem és a réselem teljesen elkülöníthető, vagyis hogy az affrikáták fiziológiai szempontból összetett hangok jellegét mutatják nem vitatja, de az esetek többségében nem is lehet olyan világosan elkülöníteni a kettőt. Az elhatárolás bizonyossága sem lehet döntő érv, mert a zárhangok kimogrammján is el lehet határolni a zártartás és a zárfelpattanás mozzanatát. Az *r* hang perdületei is elhatárolhatók egymástól, még sincs olyan szakirodalom, ami kétsége vonná az egyeshang jellegét. PAPP ISTVÁN rámutat arra is, hogy vegyes hangok alatt sem csak az affrikátákkal kell számolnunk. Két képzőmozzanat kombinációja nemcsak a képzésmód szerint található, hanem a képzés helye szerint is. A dentipalátális hangok esetében az artikuláció helye nyúlik át egyik szájpadlásterületről a másikra. Az *ny* mássalhangzót éppen annyira egyeshang, mint az *n* vagy a *j*, amiknek a képzőmozzanatai kombinálódnak benne. Az eszközfonetikusok másik érve, hogy ha visszafelé játsszák le egy szó hangsorát egy gép segítségével, akkor az affrikátákat a hallgató sokszor hangkapcsolatnak minősíti őket. Bár PAPP ISTVÁN ennek a bevezetőjét úgy kezdi, hogy ez az érv nyomósnak látszik, mégsem hiszem, hogy bármennyire is nyomós érvnek tekinthető egy hangfelvétel eltorzításának következményéből lesűrhető állítások. Még a mai technika mellett sem, de főleg a korábbi évtizedekben nem vitatható, hogy egy hangsor gépi úton visszafelé játssza nagymértékű torzítást eredményez. Ez az eljárás a magánhangzók esetében sem volt sikeres, mert sok esetben az *a* hang megfordításakor *ha* hangkapcsolatot hallottak a hallgatók.

Bemutatja az egyeshang mellett szóló érveket is. Elsőként kiemeli azt, amit már előtte is többen bizonyítékul hoztak, hogy az affrikátáknak van rövid és hosszú változata is. A kettőzés lehetősége pedig az egyeshangokat jellemzi, mivel a nyelvünkben nem állhat hosszú mássalhangzó még egy mássalhangzó mellett. Ha az affrikáták hangkapcsolatok lennének, akkor nem lehetne teljes egészében kettőzni, és egy egyik elemét nyújtani sem. Például a *moccan* szóban teljes egészében megkettőzzük az affrikátát, és az mégsem lesz azonos egy

tsz+tsz kettőzéssel.

Második érve az affrikáták szókezdő szerepe. Mivel a magyar nyelv nem tűri meg a szó eleji hangtorlódást, ezért logikus lenne, hogy ha az affrikáták hangkapcsolatok lennének, akkor nem állhatnának a szó elején, mert akkor azt a nyelvhasználó feloldotta volna. Néhány hangutánzó szóban, valamint az új szavainkban találunk mássalhangzó-torlódást a szó elején, de olyanra nem találunk példát, hogy a nyelvhasználók megpróbálták volna feloldani a szókezdő affrikátákat.

A harmadik érve, hogy a szótagolásban is úgy viselkednek az affrikáták, mint bármely más egyeshang. Két magánhangzó között a mássalhangzó átkerül a második szótagba: *ci-ca*, *mo-tyog*, *ki-gyó*. A megkettőzött mássalhangzó pedig különválik, és egyik eleme az első szótagot zárja, másik eleme pedig a második szótagot kezdi: *koc-can*, *haty-tyú*, *fagy-gyú*.

Az első két érveléssel több helyen is találkozhatunk, a harmadik érv azonban ezektől eltérően prozódiai sajátosságokra támaszkodik. Az időmértékes verselés következtében is kiderülne, ha az affrikáták nem egyeshangoknak számíthatnának. Egy szótag akkor számít rövidnek az időmértékes verselésben, ha egy rövid magánhangzót egy mássalhangzó követ. Amikor egy magánhangzót mássalhangzó-kapcsolat követ, az minden esetben hosszú szótagot eredményez. Ebben az esetben is teljesen egyértelműen egyeshangként viselkednek az affrikáták, mint bármely más hang.

IV. Zárhangok vagy affrikáták

PAPP ISTVÁN felveti azt a kérdést is, hogy mely hangok tartoznak az affrikáták közé, de ezt a kérdést többé-kevésbé tisztázottnak tekinti az affrikáta-vita nyomán. Az ő írásában nem találunk elbizonytalanodást azzal kapcsolatban, hogy a *ty* és a *gy* hangot is affrikátának kell tekintenünk. DEME LÁSZLÓ érvelését cáfolja meg, aki ugyan fonetikai alkatuk alapján affrikátáknak tekinti ezeket a hangokat, de fonológiai szempontból a zárhangokhoz sorolja. Ezt azzal cáfolja meg, hogy azt a kérdést, hogy egy hang zárhang vagy affrikáta, elsősorban fonetikai alkat dönti el, nem pedig fonológiai. Amikor a hangokat táblázatba foglalja, megjegyzi, hogy a *ty* és *gy* nem csupán a *t* és *d* hangok palatalizált párjai (*t'*, *d'*) hanem mind a kettő affrikáta, mivel véleménye szerint a *ty* hang ejtésénél a *t'*-féle zár fokozatosan átmegy egy χ -szerű részbe, míg a *gy* hang ejtésénél a *d'*-féle zár átmegy *j*-szerű részbe. (PAPP 1971:96)

Összességében elmondható, hogy az affrikáta-vita óta már nem kétséges az affrikáták egyeshangokhoz sorolása, és emellett egyre több érvet sorakoztatnak fel a nyelvészek. Arra azonban, hogy a *ty* és *gy* hangot hova érdemes sorolni, nem születnek egyöntetű válaszok.

KASSAI ILONA *A magyar affrikátákról időtartamuk alapján* című cikkében egészen pontos mérési eredményeket közöl, amelyek csak részben egyeznek az előtte vélekedők felvetéseivel. Munkája 1980-ban jelenik meg, tehát több évtizeddel az affrikáta-vita után. Az eltérést ő maga is megindokolja, bár az eltelt időből szükségszerűen következik, hogy a technikai újításoknak köszönhetően pontosabb méréseket tesznek lehetővé a hangjelenségeket vizsgáló eljárások. Az addigi mérések egy hang határait sem tudták mindig pontosan jelölni, Kassai Ilona méréseiben azonban már egy hangon belül is lehetőség van az elhatárolásra, ami az affrikátáknál az eddig felvetett problémák miatt szükség van. A vizsgálatában köznyelvi hanganyagot vizsgál, amely segítséget nyújt abban, hogy külön vizsgálhassa az időtartamot a szó eleji, szó végi és a szó belseji helyzetben, valamint a szintaktikai tagolást is figyelembe veszi bizonyos esetekben. Időtartamuk alapján a zöngés/zöngétlen párok között megfigyelhető, hogy minden esetben a zöngétlen párok a hosszabbak. A rendszerben való elhelyezésükénél is figyelembe vette a zöngés/ zöngétlen mássalhangzók különbségeit. Ez alapján készített sorrendje a következő: likvidák < nazálisok < zöngés zárhangok < zöngés réshangok < zöngétlen zárhangok < zöngés affrikáták < zöngétlen réshangok < zöngétlen affrikáták. (KASSAI 1980: 237) Készített sorrendet a zöngés/ zöngétlen oppozíció bevonása

nélkül is: likvidák < nazálisok < zárhangok < réshangok < affrikáták. A két sorrend közötti különbségből kiderül, hogy a zöngés és zöngétlen mássalhangzók ejtési időtartama közt nagy különbség van. A zöngétlen réshangok ugyanis hosszabbak, mint a zöngés affrikáták, viszont a zöngétlen affrikáták időtartama a leghosszabb, viszont ha ezt a szembenállást nem értelmezzük külön szempontként, akkor az affrikáták a leghosszabb hangok a magyar nyelvben. Ennek magyarázata az, amely a legtöbb vitát kiváltotta az affrikáták kapcsán és tisztázása nem volt egyszerű a nyelvészek körében. Az affrikáták képzése összetett, mégsem nevezhetőek hangkapcsolatoknak, csupán a képzésük időtartama hosszabb. Kassai Ilona megvizsgálja a rövid és hosszú mássalhangzók közötti különbségeket is, ami az addigi szakirodalomban nem szerepelt. Megfigyelésiből arra következtetett, hogy a rövid és hosszú affrikáták időtartamának aránya 1 : 1,6, ami azt jelenti, hogy a hosszú affrikáták 60%-kal hosszabbak. Ez az arány más mássalhangzóknál 80%-os, tehát magasabb. Ennek magyarázata az előbbi állításból következik, vagyis abból, hogy az affrikáták eleve hosszabbak, mint a többi mássalhangzó. A beszédhangok ejtése meghatározott időkeretben zajlik, ami 30-400 msec közé tehető, tehát amiért a rövid affrikáták ejtési ideje hosszabb, ezért a rendelkezésre álló időkeret miatt a közöttük lévő különbség kisebb lesz. A hosszú affrikáták esetében kivétel nélkül a zárelem a hosszabb, vagyis a rövid és hosszú affrikáták közötti különbség a zárelem időtartamában mutatkozik meg.

A mérések pontosságának köszönhetően lehetőség van a hangokon belüli mozzanatok is megvizsgálni, így az affrikátákban lezajló rés és zár mozzanatot el lehet különíteni egymástól. A réselem túlsúlya a ty hang esetében 8%, a gy hangnál pedig 12%, ami az affrikáták között igen kevés, a többi hangnál nagyobb az eltolódás a résmozzanat javára. Ennek magyarázata az artikuláció helye. Ennek a két hangnak az ejtésekor a nyelvhat középső része érintkezik a szájpaddal, ezért alveolopalatális-dorzális affrikátáknak nevezzük őket. A nyelvhat mozgása a nagyobb tömege miatt lassabb, ezért a résbe való átcsúszás csak később tud megindulni. Emiatt okozott problémát a két hang esetében hosszú időn keresztül, hogy a rendszerben a zárhangok vagy az affrikáták osztályához sorolják őket. Kassai Ilona úgy gondolja, hogy az affrikáták észlelésében döntő szerepet játszik a résmozzanat, mivel ez magas frekvenciájú zörejšszetevőkből áll. A ty és gy hang esetében a réselem a zárelemnek csak harmadát teszi ki, ezért a fülünk az akusztikai benyomást a zárperiódus alapján alakítja ki. Ezért jelenik meg az a két hang hol a zárhangok, hol pedig az affrikáták csoportjában. A beszédben viszont változhat a zár-rés mozzanat aránya mindkét irányban, olyan eset viszont

nem fordulhat elő, hogy a turbulanciazörej ne legyen a spektrumban, ezért a résmozzanatot fontosabbnak tarthatjuk. Kimutathatók az átlagostól eltérő affrikáta-változatok, amikor a mozzanatok nem szabályszerűen (zár+rés) követik egymást. A zöngés gy hangnál nem mutatható ki ilyen szabálytalan változat, viszont a zöngétlen ty hang esetében igen. Különösen a hosszú ty ejtésére jellemző a képzésmozzanatok ismétlődése, azaz zár+rés+zár+rés mozzanatok képzése. Ez a szabálytalan forma főleg alsó és középső nyelvállású magánhangzók környezetében fordul elő, mivel a felső nyelvállású magánhangzónál a nyelv elég nagy területen érintkezik a szájpaddal, ami nagyobb tapadást tesz lehetővé, ezzel csökkentve a mozzanatok ismétlődését (KASSAI 1980: 232–245).

KASSAI ILONA munkája nyomán tehát megállapítható, hogy az affrikáták hangkapcsolatként való értelmezését nem támasztják alá a mérések, tehát minden esetben egy hanggal kell számolnunk.

VÉRTES O. ANDRÁS *A magyar beszédhangok akusztikai elemzésének kérdései* című fejezetében azt a kérdést, hogy az affrikátákat egy hangnak kell-e tekintenünk vagy hangkapcsolatnak lezártnak tekinti. „Ma már fölülkerekedett az a vélemény, amely szerint affrikátáinkat mind fonológiai, mind fonetikai szempontból egyszerű hangnak kell tartanunk.” (VÉRTES 1982: 103-104) A színeképelemzések szerint az alveoláris és a posztalveoláris affrikátáknál egyenlő arányú a két mozzanat vagy a zárelem a hosszabb, de ez több más affrikátára is igaz. Azt megerősítik ezek a mérések is, hogy a hosszú affrikáták esetében mindig a zárelem a hosszabb, és ez nem is lehet másképp. Így pl. a mérések között található „Ez lötty.” hosszú *tty* zárelemének időtartama 350 ms, a réselem időtartama pedig 120 ms. A „Fürödj már!” mondatban pedig a zárelem 75 ms, a réselem pedig 45 ms. Ezt a két mondatot véleményem szerint nem érdemes összehasonlítani pl. az „*Ecet.*” példájával, ahol a zárelem 90 ms, és a réselem is 90 ms, mivel a legelső mondatban a hosszú mássalhangzóban szükségszerűen a zárelem a hosszabb, míg a második mondat intonációja okozza a zárelem irányába való eltolódást. Nem is feladatunk azonban ez alapján megítélni a kérdést. VÉRTES O. ANDRÁS szerint bár sokan a zárhangokhoz sorolják a *gy* és a *ty* hangokat, fonetikai szempontból a zárelem utáni réselem az affrikáták közé sorolja őket. Elemzéseikben és más elemzésekben sokszor jóval kisebb a réselem, de annyira nem tartja jelentéktelennek, hogy emiatt ne az affrikáták csoportjába sorolja őket. (VÉRTES 1982:106)

FÖLDI ÉVA 1991-ben megjelent cikkében is ezzel a kérdéssel foglalkozik. Szerinte azok, akik a *ty* és *gy* hangokat a magyarban az affrikáták közé sorolják, azzal érvelnek, hogy a

hangképzés során réselem keletkezik, a nyelvtest nagy területén történő hangképzés miatt. Felveti azt a kérdést, hogy ennek az oka lehet-e a palatális zár lenyomata. Ennek az indoklásnak az alapján ugyanis szerinte a zárhangoknak tartott *g* és *k* hangok is lehetnének affrikáták. Hangszínképek elemzése során próbált választ adni a kérdésre. A rövid *ty* és *gy* hangok időtartamánál 95-160 ms-ot mért, a hosszúak pedig 185-285 ms között váltakoztak. Ezekből a zörejelem a rövid hangok esetében 13-45 ms, tehát a hang idejének 13-31%-a. A zörej előtti szakasz mérésénél a rövid hangok esetében 65-110 ms, a hosszúaknál 145-240 ms közé esett. Ezeket az adatokat hasonlította össze a többi affrikáta adataival (*c*, *cs*, *dz*, *dzs*). Ezeknek a rövid változatainak képzési ideje 105-135 ms, a hosszúaké 200-260 ms a réselem lenyomata 50-63 ms, ami a hang 51-64%-a, a hosszúaknál 55-140 ms, ami 39-58%-t tesz ki. Ezeknél a hangoknál is megmérte a réselem előtti zárképzés idejét, ami pedig a rövid hangoknál 37-95 ms a hosszúaknál 125-195 ms. Ezen mérések alapján FÖLDI ÉVA jelentős különbséget talált a *ty* és *gy* hang, valamint a többi affrikáta között. A zörej időtartama kevesebb, a zörej előtti zárképző szakasz viszont hosszabb a *ty* és *gy* hang esetében. A két hangot összehasonlította a lengyel nyelvben meglévő palatalizált *d'* és *t'* zárhangokkal. Ebből az összehasonlításból azt a következtetést vont le, hogy a hangszínképeken jelentkező zörej a *ty* és *gy* hang esetében inkább palatális zár, mint a réselem akusztikus vetülete. Végző következtetésként nem javasolja, hogy a zárhangokhoz kerüljenek ezek a hangok, de mérései által kialakult álláspontja ezt a nézetet támasztja alá.

Néhány évvel később, 1994-ben jelenik meg a *Strukturális magyar nyelvtan 2. kötet Fonológia* címmel, amelyben SIPTÁR PÉTER írja a mássalhangzókról szóló fejezetet. A két hang itt a zárhangok között szerepel, és megemlíti, hogy az irodalomban gyakran az affrikáták között szerepelnek. A fonetikai megvalósulásukat környezettől függően gondolja változó mértékben affrikátaszerűnek. Hangsúlyos magánhangzó előtt és a szó végén erősebben pl. *tyúk*, *vágy*. Hangsúlytalan magánhangzó vagy zárhang előtt pedig kevésbé vagy egyáltalán nem tartja affrikátaszerűnek. Ilyen szavak pl. *magyar*, *ágyban*. Találunk zörejösszetevőt pl. a *bugyrok* szóban, míg *l* hang előtt laterális felpattanás figyelhető meg. Nazálisok előtt pedig csekély vagy semennyi affrikáltságot nem feltételez. Ezt a kérdést a beszédtempóval is összefüggésbe hozza. Gyors beszédben szerinte sokkal kevésbé feltűnő az affrikáltság, mint lassú beszédben. Ez a változatosság már eleve megalapozza azt a nézetét, hogy zárhangokról van szó, mert affrikátáknál nem tapasztalható ilyen mértékű változatosság. Alapvetően mint zárhangokról beszél tehát, amelyek fiziológiai okok miatt affrikálódnak bizonyos

helyzetekben. Két érvet hoz fel amellet, hogy a *ty* és *gy* hangokat zárhangoknak kell tekintenünk.

Az első a zárhang + zárhang és az affrikáta + zárhang kapcsolatok első tagjának felszíni megvalósításán alapul. Az ilyen helyzetekben a zárhangokat helyettesíthetik felpattanás nélküli változatuk, pl. *kapta*, *rakta*. Az affrikátákat viszont nem helyettesítheti, mivel nekik nincs ilyesmijük: *bocskor*, *barack*. Az ilyen helyzetű *ty* és *gy* hangot felpattanás nélkülinek gondolja: *hegytől*, *hagyd*, *hetyke* (SIPTÁR PÉTER, 1994:206). Szerinte ez a tulajdonságuk a zárhangokhoz tartozónak mutatja őket.

A másik érve, hogy az affrikáták ellenállóbbak a szóhatáron történő ikeredéssel szemben, mint a zárhangok. Azt állítja, hogy a *ramaty tyúk*, és a *nagy gyár* szókapcsolatok a *Tóth Tamás*ban megjelenő ikeredésre hasonlítanak szemben a *Gács Csabával* (SIPTÁR 1994: 206). Az ikeredett geminátát az adott mássalhangzó felpattanás nélküli és „rendes” változatának egymásutánjának tartja. Összegzésében ezt olvashatjuk a *ty* és a *gy* hangokról: „A /t^y d^y/ a magyarban olyan palatális zárhangok, amelyek a megfelelő fonetikai környezetben, a megfelelő hangsúlyviszonyok között és a megfelelő beszédsebesség, illetve beszédstílus esetén affrikálódnak, amint ez palatális zárhangok esetében fiziológiai tényezők következtében várható is. Ez azonban nem ok arra, hogy az affrikáták közé soroljuk őket.” (SIPTÁR 1994: 207)

Az érvei számomra korántsem tűnnek meggyőzőnek. A második érvével kezdve lehet, hogy ezeknek a szavaknak a kiejtése személyenként eltérő, de én úgy hiszem, hogy a *nagy gyár* típusú szókapcsolatok inkább tartoznak a *Gács Csaba* szókapcsolat csoportjához, mint a *Tóth Tamáséhoz*. Az első érvével szemben pedig az a kérdés merül fel, hogy nem csupán arról van-e szó, hogy az artikuláció következtében a képzés helye tolódik el, és nem pedig egy nem felpattanó változat veszi át a helyét. A legnagyobb problémának ebben a kérdésben az tűnik, hogy nincs tényekkel, mérésekkel alátámasztva ez az érvelés.

GRÁCZI TEKLA ETELKA mérésekkel végez kísérletet arra vonatkozóan, hogy hogyan viselkednek a zárhangok hangkapcsolatokban. A kísérlet során arra a kérdésre kereste a választ, hogy a konzonáns képzési helye és a hordozó szó mondatbeli szerepe mellett mely jegyek befolyásolják a zár felpattanásának meglétét a zárhangokkal kezdődő hangkapcsolatokban átlagos beszélők esetében. Befolyásoló tényezőknek gondolja a zárhang képzési helyét, a zöngéséget, a követő mássalhangzó képzési helyét és a képzési módját. Valamint nagy szerepet feltételez a beszélők egyéni artikulációjának. A kísérletet 19 emberrel

végeztették el, és előre összeállított mondatokat kellett felolvasniuk, amelyekben összesen 184 zárhanggal kezdődő mássalhangzó-kapcsolat található. A kísérlet során nem tettek különbséget a zár felpattanásának erőssége között, mindenféle intenzitású zár felpattanást explózióknak minősítettek. A kísérletből példaként emelném ki az „*Ez egy kapcarongy!*” mondatnál *gy* és *k* hang találkozásánál mért eredményeit. SIPTÁR PÉTER érve alapján itt arra kellene számítanunk, hogy a zár felpattanás elmarad, mivel szerinte zárhangok előtt egy nem felpattanó változat jelenik meg a zárhangok helyén. Ezzel szemben ennél a mondatnál a zár felpattanás közel 60%-ban realizálódott. (GRÁCZI 2007: 41) GRÁCZI TEKLA ETELKA következtetései között ezt olvashatjuk: „Az eredmények hipotéziseink többségét igazolták, vagyis a kapcsolatot alkotó két mássalhangzó képzési helye együttesen, a zöngéesség, illetve a követő mássalhangzó képzésmódja befolyásolja a kezdő felpattanózárhang-fonéma artikulációját.” (GRÁCZI 2007: 44) Kiderült többek között az is, hogy a vizsgált zárhang képzési helye önmagában nem befolyásoló tényező. Az egyén artikulációs sajátosságaitól nagy mértéken függ a zár felpattanás megléte, és feltehetően a beszélő egyéb tulajdonságai is szerepet játszanak ebben, például az artikulációs pontosság és a beszédtempó. Kevés esetben azt is tapasztalták, hogy a követő mássalhangzó képzési módja is megváltozhat. Továbbá a kísérletből valószínűsíthető, hogy a zöngétlen hangok nagyobb valószínűséggel realizálódnak zár felpattanással, amiben az izomfeszítettségnek van nagy szerepe. A kísérlet nem igazolt olyan állítást, hogy zárhang vagy affrikáta előtt akár a zárhangok, akár a *ty* és *gy* hangok esetében ne lett volna zár felpattanás. Van ugyan olyan eredmény, ahol nem jelent meg zár felpattanás a *gy* hangnál, de nem az utána következő zárhang következtében. A *hogy* és az *egy* szó előfordulásainak többségében nemcsak a zár felpattanás maradt el, hanem a zárszakasz is. Ennek az oka valószínűleg a tartalmatlan szerep miatti hangsúlytalansága ezeknek a szavaknak. Ez alapján tehát feltételezhető, hogy a közlés hangsúlyviszonyai is szerepet játszanak ebben a kérdésben.

Ezekkel a mérési eredményekkel megcáfolható SIPTÁR PÉTER állítása, nem találunk olyan eredményeket, amelyek akár a zárhangokat akár a *ty* és a *gy* hangokat felpattanás nélkülinek mutatnák zárhang vagy affrikáta előtt, így ezt a szabályt nem használhatjuk annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy zárhangoknak vagy affrikátának tekintjük-e ezt a két hangot.

A kérdés továbbra sincs megválaszolva, mert bár GRÁCZI TEKLA ETELKA mérései megcáfolják azt az állítást, amely SIPTÁR PÉTER szerint egyértelmű bizonyíték a kérdésben,

mégis ebben a cikkben is a zárhangok között szerepel a *ty* és a *gy* hang. Egy másik kísérlet során a zárhangokat és az affrikátákat hasonlította össze időviszonyaik alapján (GRÁCZI 2013: 94–120). A mérések során a zárhangok csoportjában vizsgálta a *ty* és a *gy* hangot, de néhány esetben ezeknél a hangoknál eltéréseket tapasztalt. Amikor az előhehezet és a záródási zörej gyakoriságát vizsgálta, akkor az affrikáták mellett elsősorban a *ty* és a *gy* hangnál fordultak elő, valamint a néhány esetben a *t* hangnál is megfigyelhető volt (GRÁCZI 2013:102). A zárszakasz feloldásának és a zárszakasz arányának összevetésekor a két hangcsoport tulajdonságainak megfelelően a zárhangoknál a zárszakasz időtartama hosszabb, és felpattanás következtében a feloldás időtartama rövidebb, míg az affrikátáknál a feloldás időtartama a hosszabb, és a zárszakasz a rövidebb, esetleg a kettő közel azonos időtartamú. A *ty* és a *gy* hang ezeknél a méréseknél a köztes tartományba esett (GRÁCZI 2013:106–107). Ezek miatt az adatok miatt bár GRÁCZI TEKLA ETELKA a zárhangok közé sorolja e két hangot, hangsúlyozza az átmeneti jellegüket a zárhangok és az affrikáták között. Ilyen átmeneti adat mutatkozik még a zár feloldásának kezdetétől a zöngé megindulásáig eltelt idő mérésénél is. Bár a zöngékezdési időre hatással volt a hangkörnyezet, elmondható, hogy a zárhangok esetében ez az idő rövidebb, míg az affrikátáknál lényegesen hosszabb. A két általa átmeneti hangnak nevezett *ty* és *gy* hang esetében a zárhangoknál hosszabb idő telik el a zár feloldásától a zöngé kezdetéig (GRÁCZI 2013: 114–115). Következtetéseiben így ír erről az átmenetiségről: „A palatálisokra kapott értékek általában meghaladták a velárisokét is, ezzel az affrikátákhoz hasonló szerkezetet jelezve. Ez a korábban említett átmeneti fonetikai jellegük következménye, vagyis a részvevő nyelvterület mérete és lomhasága miatt a zár és annak feloldása a hangkörnyezet függvényében az affrikátákhoz hasonlóbb szerkezetet eredményezhetett” (GRÁCZI 2013: 116–117).

V. Összegzés

A *ty* és a *gy* hang kérdése láthatóan nagyon bonyolult a magyar nyelvben. Már a kialakulásuk sem egyértelmű, a *gy* hang esetében csak most látszik tisztázódni ez a kérdés. A *ty* hangra pedig nem állítható biztosan, hogy meddig ejtették hangkapcsolatnak, vagy kezdettől *ty* hangot ejtettek. Különböző nézetek születtek arról is, hogy hangkapcsolatnak kell-e tekinteni őket. Ezekben a nézetekben még az affrikáták között szerepeltek, így az affrikátákkal együtt elmondható róluk, hogy nem nevezhető egyik affrikáta sem hangkapcsolatnak, de ez is csak évtizedek alatt szilárdult meg a köztudatban. Annak az eldöntése, hogy az affrikáták vagy a zárhangok csoportjához tartoznak-e a mai napig nem egységes a nyelvészek között.

A dolgozat során kiderült, hogy nem lehet úgy beilleszteni őket egyik csoportba sem, hogy ne találjunk legalább egy olyan tulajdonságukat, amelyik a másik csoport hangjaira érvényes. Éppen ezért bármelyik csoportba is soroljuk őket, nem lesz szilárd helyük. A szakirodalmak nagy része viszont az affrikáták között tárgyalja őket. Két olyan elmélet is előkerült a dolgozatban, ami ezeknek a hangokra az átmeneti jellegét hangsúlyozza. Az első BAKÓ ELEMÉR volt, aki úgy látta, hogy a *ty* és a *gy* hang középen áll az affrikáták és a zárhangok csoportja között. A másik GRÁCZI TEKLA ETELKA, aki hangsúlyozza ennek a két hangnak az átmeneti jellegét. Bár mind a ketten másik csoportban helyezték el a *ty* és a *gy* hangot, ezt nem tekintették olyan besorolásnak, mint a többi hang esetében.

Ennek a kérdésnek a végleges eldöntéséhez még további vizsgálatokra és mérésekre van szükség, de meglehet, hogy mivel nem tartoznak egyik csoporthoz sem teljes mértékben, ezért a helyük sosem lesz tisztázott a rendszerben. Mégis az affrikáták között látszik megszilárdulni a helyük, ami ellen döntő bizonyíték nem szól. Az affrikáták közé pedig úgynevezett „vegyes” hangok tartoznak, és mint kiderült a *ty* és a *gy* hangok több szempontból is vegyes hangoknak tekinthetők, ezért talán ebbe a csoportba jobban beleillenek.

Felhasznált irodalom

- BAKÓ ELEMÉR 1937. *Hangtani tanulmányok*. Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének Kiadása.
- BAKÓ ELEMÉR 1942. Mégegyszer az affrikátákról. *Magyar nyelv* 38: 357–358
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Második, Bővített Kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–180.
- BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LÓRÁND – BERRÁR JOLÁN 1978. *A magyar nyelv története*. Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest
- BÁRCZI GÉZA 1962. A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez. *Magyar Nyelv* 58: 1–10.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 301–351.
- FÖLDI ÉVA 1991. [j], [c] – zárhang vagy affrikáta? 1991. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest. 185–191.
- GRÁCZI TEKLA ETELKA 2007. Az explozívák realizációja mássalhangzó-kapcsolatok első tagjaként. *Beszédkutatás 2007*. MTA Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, Budapest. 35–46.
- GRÁCZI TEKLA ETELKA 2013. Explozívák és affrikáták időviszonyai. *Beszédkutatás 2013*. MTA Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, Budapest. 94–120.
- HARTNAGEL SÁNDOR 1936. Az affrikáták természetéről. *Magyar nyelv* 32: 319–321
- HEGEDŰ LAJOS 1936. Az affrikáták kérdéséhez. *Magyar nyelv* 32: 17–20.
- HEGEDŰ LAJOS 1936. Fonétikai széljegyzetek. *Magyar nyelv* 32: 189–191.
- HEGEDŰ LAJOS 1958. Újabb vizsgálatok a magyar affrikáták köréből. *Nyelvtudományi Értekezések* 17: 4–21.
- HORGER ANTAL 1935. A vegyes zárhangok kérdéséhez *Magyar Nyelv* 32: 259–260.
- HORGER ANTAL 1935. Mi az affrikáta? *Magyar Nyelv* 31: 210–218.
- HORGER ANTAL 1942. Mi az affrikáta? *Magyar Nyelv* 38:285–286.
- KÁLMÁN BÉLA 1965. A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása. *Magyar Nyelv* 61: 385–398.
- KASSAI ILONA 1980. A magyar affrikátákról időtartamuk alapján. *Magyar Nyelvőr* 104: 232–245.
- KIEFER FERENC 1994. A fonológia ma. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. kötet. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 25–41.
- KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KIS TAMÁS 2013. A „palatális” dzs a magyarban. In: Benő Attila, Fazakas Emese, Kádár Edit (szerk.): „...hogyan legyen a víznek lefolyása...” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 267–295.
- KNIEZSA ISTVÁN 1962. A t, d hangok ősmagyar és ómagyar palatalizációi. (A Halotti Beszéd latiatuc stb.

olvasása). *Magyar Nyelv* 58: 305–312.

MOÓR ELEMÉR 1954. Néhány megjegyzés az affrikáta-kérdéshez. *Magyar Nyelv* 50:453–454

PAIS DEZSŐ 1942. A halotti beszéd olvasása és értelmezése. *Magyar Nyelv* 38:159–162.

PAPP ISTVÁN 1971. *Leíró magyar hangtan*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

SIPTÁR PÉTER 1994. A mássalhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 183–272.

SIPTÁR PÉTER 1995. *A magyar mássalhangzók fonológiája*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

LAZICZIUS GYULA 1963. *Fonetika*. Tankönyvkiadó, Budapest.

LAZICZIUS GYULA 1937. Az affrikáta-vita. *Magyar Nyelv* 33:76–82.

VÉRTES O. ANDRÁS 1982. A magyar beszédhangok akusztikai elemzésének kérdései. In: Bolla Kálmán (szerk.): *Fejezetek a leíró magyar hangtanból*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 71–113.